

ROZWÓJ KOMPETENCJI PRYMASA POLSKI I PRZEWODNICZĄCEGO KONFERENCJI EPISKOPATU POLSKI

DEVELOPMENT OF COMPETENCES OF THE PRIMATE OF POLAND AND THE PRESIDENT OF THE POLISH BISHOPS' CONFERENCE

Mgr lic. Paweł Banduła

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska

e-mail: pawelbandula@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6904-1340>

Abstrakt

Prawa i przywileje prymasów Polski były ogromne. Prymasi Polski dokonywali koronacji królów Polski, błogosławili małżeństwa królewskie, przewodniczyli obrzędowi pogrzebowemu królów polskich. Byli pierwszymi senatorami królestwa, w trakcie nieobecności króla byli jego namiestnikami i pełnili funkcję *interrex*a. Posiadali prawo do zwoływania sejmów, rad senatu oraz pospolitego ruszenia, zasiadali w organach rządowych, mieli procedencję przed królewiczami i książętami, zasiadali przed kardynałami, posiadali tytuł książęcy, herb oraz nosili szatę purpurową. Przełom w hierarchii nastąpił wraz z nowym ustawodawstwem Kościoła powszechnego. Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. w kan. 438 wprost reguluje, że oprócz prerogatywy honoru, prymas nie ma już żadnej władzy rządzenia, chyba że w odniesieniu do niektórych z nich stwierdzałoby się co innego na mocy przywileju apostołskiego albo zatwierdzonego zwyczaju, zaś w kan. 452 nakazuje wybrać przewodniczącego konferencji biskupów. Obecnie prymas Polski jest tytułem honorowym przysługującym arcybiskupom metropolitom gnieźnieńskim. Przywilejami wnikającymi z funkcji prymasa są: precedencja podczas uroczystości liturgicznych, stałe miejsce w Radzie Stałej Konferencji Episkopatu Polski, prawo do noszenia purpury oraz posiadania w herbie 30 chwostów.

Słowa kluczowe: Prymas Polski, Konferencja Episkopatu Polski, Przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski, konferencja biskupów, ustrój hierarchiczny kościoła

Abstract

The rights and privileges of the primates of Poland were enormous. Polish primates coronated Polish kings, blessed royal marriages, and presided over the funeral rites of Polish kings. They were the first senators of the kingdom, during the king's absence they were his governor and acted as *interrex*. They had the right to convene the Sejm, Senate councils and levy, sat in government bodies, had a procedure before princes and princes, sat before cardinals, had a princely title, a coat of arms and wore a purple robe. A breakthrough in the hierarchy took place with the new legislation of the universal Church. The 1983 Code of Canon Law in Canon 438 expressly regulates that, apart from the prerogative of honour, the primate no longer has any power of government, unless otherwise stated for some of them by apostolic privilege or approved custom, and in Canon 452 orders the election of the president of the conference of bishops. Currently, the Primate of Poland is an honorary title for the Metropolitan Archbishops of Gniezno. The privileges pertaining to the functions of the primate are: precedence during liturgical activities, a permanent place in the Permanent Council of the Polish Episcopal Conference, the right to wear purple and to have 30 tassels in his coat of arms.

Keywords: Primate of Poland, Polish Bishops' Conference, President of the Polish Bishops' Conference, bishops conference, hierarchy of the church

Wstęp

Niniejszy artykuł ukazuje na przestrzeni lat pozycję w hierarchii i rozwój kompetencji Prymasa Polski, które wraz z ewolucją prawa kościelnego uległy decentralizacji. Obecnie prymas Polski pełni funkcję honorową, zaś kompetencje, które pozostały pełni Konferencja Episkopatu Polski na czele z jej przewodniczącym.

1. Geneza prymasostwa w Polsce

Na zachodzie Europy podczas początków organizacji Kościoła istniał jeden patriarchat w Rzymie, który obejmował liczne Kościoły lokalne. W granicach tego patriarchatu w IV w. powstał urząd prymasa, czyli pierwszego pomiędzy równymi. Władza prymasa rozciągała się nad kilkoma metropoliami, a później obejmowała najczęściej lokalne Kościoły narodowe [Kumor 1983, 157-58].

Kościół katolicki w Polsce został w pełni zorganizowany, gdy papież Sylwester II uwieńczył starania księcia Bolesława Chrobrego i powołał do życia

samodzielną organizację kościelną w 999 r., jaką była metropolia gnieźnieńska, dlatego też arcybiskupa metropolitę gnieźnieńskiego uznawano za jedynego zwierzchnika całego Kościoła w Polsce, czyli prymasa Polski. Realizacja tej decyzji miała miejsce w 1000 r., gdy podczas Zjazdu Gnieźnieńskiego cesarz Otton III ogłosił powstanie pierwszej polskiej metropolii obejmującej tereny ówczesnego państwa Bolesława Chrobrego [Mielczarski 1993, 61-75]. W skład metropolii weszły trzy sufragania w: Krakowie, Wrocławiu i Kołobrzegu [Wejman 2016, 2018]. Arcybiskupi gnieźnieńscy jako metropolicy od początku byli uważani za zwierzchników całego Kościoła w Polsce i najwyższych dostojników kościelnych.

W 1367 r. erygowano drugą metropolię w Haliczu. W tej sytuacji powstał problem prymatu hierarchicznego w Kościele. Próbę jego rozwiązania podjęto najprawdopodobniej już w 1414 r. na synodzie prowincjalnym w Wieluniu. Ustalono wówczas zasadę pierwszeństwa metropolity gnieźnieńskiego przed halicko-lwowskim, bo w 1412 r. przeniesiono siedzibę z Halicza do Lwowa, ze względu na starszeństwo Gniezna [Abraham 1904, 268]. Potwierdzenie tego pierwszeństwa poprzez nadanie arcybiskupowi metropolacie gnieźnieńskiemu tytułu prymasa Polski stało się faktem niedługo potem na Soborze w Konstancji w latach 1414-1418. Podczas Soboru Mikołaj Trąba, prymas Polski, został zaproszony do zasiadania pomiędzy prymasami, co równało się wówczas z nadaniem mu tej godności. Taką informację przekazał nam polski historyk Jan Długosz. Niestety nie zachowało się żadne pisemne potwierdzenie nadania godności prymasa dla Mikołaja Trąby. Należy zaznaczyć, że nie starali się o nie także jego następcy, co dowodzi, że ich pierwszeństwo nie było kwestionowane [Pietrzak 2011, 58].

Stolica Apostolska potwierdziła tytuł prymasa Polski dla arcybiskupów metropolitów gnieźnieńskich dopiero po blisko stu latach i to niejako przy okazji. Na prośbę Zygmunta I Starego uczynił to w dniu 25 lipca 1515 r. Leon X w bulli *Pro excellenti praeeminentia*¹, w której nadał Janowi Łaskiemu tytuł legata urodzonego Stolicy Apostolskiej [Korytkowski 1888a, 120-22]. Akt ten nie precyzował jednak zakresu władzy prymasa Polski, natomiast poddawał jurysdykcji prymasowskiej i legackiej metropolię lwowską. Było tam także ogólne stwierdzenie, że zakres uprawnień prymasa Polski jest taki, „jaki posiadają inni legaci, a szczególnie prymas Anglii w Canterbury na mocy prawa, przywileju i zwyczaju” [Nowacki 1937, 651-52].

---

¹ Leon X, *Pro excellenti praeeminentia*, Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, dypl. 625 (or.).

Pod względem kolejności nadania wspomnianych godności Polska była wyjątkiem w Europie. Zwykle bowiem tytuł prymasa otrzymywali hierarchowie posiadający już godność legata urodzonego. Natomiast w Polsce było odwrotnie [Osuchowska 2012, 148].

2. Prerogatywy prymasów Polski

Prymasi Polski od 1025 r. byli koronatorami monarchów. Przywilej ten zachowano pomimo tego, że od 1320 r. koronacje odbywały się w Krakowie. Prymas Polski celebrował Mszę św. koronacyjną, zaprzysięgał króla, namaszczał go olejami świętymi, przekazywał mu miecz, nakładał koronę, wręczał berło i jabłko królewskie oraz intonował hymn *Te Deum* [Lengnich 1836, 89-94]. Należy zaznaczyć, że prymasi Polski dokonywali także koronacji małżonek królów polskich [Pietrzak 2011, 60-62].

W XIV w. prymasi Polski zaczęli błogosławić małżeństwa królów polskich. Badacze twierdzą, że przywilejem prymasów Polski było chrzczenie dzieci pary królewskiej [Przyboś 1984, 95-96]. Należy zwrócić uwagę, że od 1573 r. królowie Polski mogli zawierać małżeństwo tylko za radą senatu. Prymasi Polski byli senatorami i nieraz zabierali głos w tej kwestii [Lengnich 1836, 184].

Prymasi Polscy przewodniczyli obrzędowi pogrzebowemu królów Polski. Przywilej ten został zawarty w ceremoniale pogrzebów królów Polskich. Prymas Polski prowadził kondukt żałobny w asyście innych biskupów, celebrował obrzęd pogrzebowy oraz wygłaszał kazanie. Prymas Polski przewodniczył także pogrzebom królowych [Rożek 1977, 58-95].

W XIV w. uformowała się Rada Królewska, która następnie w XVI w. przekształciła się w senat. W skład tych gremiów wchodził prymasi Polski. Arcybiskup metropolita gnieźnieński zasiadał po prawicy króla, był pierwszym senatorem Królestwa, przemawiał w imieniu senatu, reprezentował senat na zewnątrz. Prymasi Polski byli określanymi księżętami senatu [Kromer 1977, 107], a nawet prezesami senatu [Skrzetuski 1782, 153].

Przyjazd prymasa Polski na sejm był wspaniałym widowiskiem i odbywał się według specjalnego ceremoniału. Giulio Ruggieri, nuncjusz apostolski, napisał w 1565 r., że arcybiskupi metropolici gnieźnieńscy zjeżdżali na sejm w tysiąc koni². Trasa wiodła na zamek królewski, gdzie

² *Relacje nuncjuszków apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, wyd. E.

prymas Polski w otoczeniu swego orszaku składał wizytę królowi. Witali go na pierwszym i ostatnim stopniu schodów podkomorzowie królewscy oraz prowadzili do ostatniego przedpokoju, gdzie z kolei witali marszałkowie koronni i litewscy oraz prowadzili do komnaty, gdzie oczekiwał król. Krzysztof Szembek, prymas Polski, napisał w 1741 r., że król przyjmował go z ceremoniałem jak wielkiego posła cesarskiego, ale z „większą dystynkcją” [Skibiński 1913a, 670-73]. Należy zaznaczyć, że poza sejmem przyjazdu i audiencji prymasa Polski u króla miały skromniejszą oprawę według ceremoniału stosowanego do senatorów [Lengnich 1836, 239]. Na rozpoczęcie sejmku odprawiana była Msza św., zazwyczaj przez arcybiskupa metropolitę gnieźnieńskiego, ale bywały wyjątki od tej zasady [Pietrzak 1996, 49-51]. Gdy prymas Polski wchodził do izby senatorskiej, król witał go z tronu z odkrytą głową, którą nieco schylał, a senatorowie wstawali z krzeseł. Posłowie zagraniczni sprawujący poselstwa w Polsce składali mu wizyty [Skibiński 1913a, 15].

Od XV w. na prymasach Polski spoczywała szczególna odpowiedzialność za państwo w okresie nieobecności króla. Władysław Jagiełło powołał oficjalnie na urząd namiestnika królewskiego Mikołaja Kurowskiego, prymasa Polski. Arcybiskupowi metropolicie gnieźnieńskiemu został przyznany tytuł *vicarius Regni nostri Poloniae Generalis* na czas wojny z Krzyżakami w latach 1409-1411. Tradycję zastępowania króla Polski przez prymasa Polski kontynuował kard. Ferdynand Jagiellończyk [Korytkowski 1888a, 513, 787].

3. Prymas Polski jako *interrex*

W 1575 r. Girolamo Lippomano, poseł wenecki, napisał, że prymas Polski podczas bezkrólewia jest jakby „namiestnikiem królewskim”. W 1636 r. Onorato Visconti, nuncjusz apostolski, twierdził, że prymas Polski ma prerogatywy prawie królewskie, których używa w czasie bezkrólewia. W 1670 r. Galeazzo Marescotii, nuncjusz apostolski, relacjonował, że w czasie bezkrólewia należy do prymasa ster całego rządu [Dzięgielewski 2002, 43-44]. Od 1573 r. prymas Polski podczas każdorazowego bezkrólewia sprawował urząd *interrexa*, czyli pełnił obowiązki głowy państwa. Podczas zjazdu konwokacyjnego w Warszawie od 6 do 29 stycznia 1573 r. uznano prymasa Polski za *interrexa* [Płaza 1969, 28, 63]. W czasach jagiellońskich zdarzało

się, że prymasi Polski zwoływali zjazdy elekcyjne oraz ogłaszali wybór króli. Prymas Polski jako *interrex*: oznajmiał zgon króla i nastanie bezkrólewia; po naradzie z senatorami naznaczał sejmiki i sejm konwokacyjny; na konwokacji, także na sejmie elekcyjnym, przedkładał porządek obrad; wyznaczał deputatów z senatu; przyjmował posłów obcych i wyprawiał posłów polskich; podczas elekcji króla stwierdzał wynik głosowania objeżdżając konno pole elekcyjne, a w przypadku zgodnego wyboru nominował króla, po czym intonował hymn *Te Deum*; królowi elektowi oznajmiał o wyborze; przyjmował przysięgę na *pacta conventa*; po koronacji króla zdawał królestwo; na koniec na sejmie koronacyjnym składał sprawozdanie stanom z okresu bezkrólewia [Lengnich 1836, 51, 73-75, 90, 97]. Prymas Polski podejmował decyzje samodzielnie lub za radą obecnych senatorów. Dopiero w 1632 r. sejm konwokacyjny ograniczył władzę prymasa Polski jako *interrexa*. Od tego roku prymasowi Polski przydawano konsyliarzy z senatu i Izby Poselskiej. Ostatni raz uczyniono to na konwokacji w 1764 r. [Pietrzak 2011, 68-69].

Zasady funkcjonowania państwa w okresie zarządzanym przez prymasa Polski jako *interrexa* opierały się na zwyczaju, często precedensie, bo stosowanej konstytucji nie uchwalono. Podczas bezkrólewia w latach 1763-1764 prymas Polski dokonał nominacji na urzędy świeckie i duchowe, które to nominacje król zatwierdził. Należy podkreślić, że najważniejszą prerogatywą *interrexa* było nominowanie króla. Z punktu widzenia historycznego należy zaznaczyć, że nominacji króla dokonali inni biskupi [Korytkowski 1888a, 118].

Końcem XVII w. podczas okresu bezkrólewia tron prymasa Polski w izbie senatorskiej stawiano przed tronem królewskim. W 1696 r. podczas sejmiku konwokacyjnego nad tronem prymasa Polski umieszczono nawet baldachim [Bużeński 1860, 181]. Był to jednak wyjątek ponieważ sprzeciw wyrażała szlachta [Walewski 1874, 50-51].

Prymas Polski miał prawo ogłaszania sejmów, zwoływania posiedzeń senatu oraz zbierania i ogłaszania jego uchwał w czasie nieobecności króla i w okresie bezkrólewia [Kromer 1977, 107]. Ten zakres prerogatyw prymasa Polski jest dyskutowany do chwili obecnej w gremiach historyków [Pietrzak 2011, 74-75]. Niekwestionowaną prerogatywą prymasa Polski, ale jako *interrexa*, było zwoływanie podczas bezkrólewia Rad Senatu oraz sejmiku konwokacyjnego oraz zdarzało się, że zwoływał szlachtę na elekcję [Walewski 1874, 74-75].

Prymas Polski pod nieobecność króla przewodniczył obradom senatu i Izb Połączonych, ale głosu udzielał marszałek koronny, tak samo, gdyby obradom przewodniczył król. Prymasa Polski podczas obrad zastępował najwyższy rangą senator [Uruszczak 1980, 169]. W historii zdarzało się, że pospolite ruszenie zwoływał prymas Polski. Takie wydarzenie odbyło się w 1593 r., 1697 r. i 1764 r. [Korytkowski 1891, 337].

Prymas Polski był strażnikiem prawa. Należy zwrócić uwagę, że wówczas panowało prawo poddanych do oporu wobec władcy łamiącego prawo. W przypadku zaistnienia bezprawia zadaniem senatorów było upomnienie władcy, a w ostateczności naród mógł wypowiedzieć posłuszeństwo [Tenże 1888a, 126]. W konstytucji z 1607 r. zawarto, że w przypadku omawianej sytuacji prymas Polski ma upomnieć króla, a w sytuacji, gdy monarcha nie posłucha, to przedłożyć sprawę sejmowi [Lengnich 1836, 175]. Galeazzo Marescotti, nuncjusz apostolski, pisał, że prymas Polski ma prawo przypominać królowi wszystko to, co jest ważne dla dobra Rzeczypospolitej, do pełnienia praw i *pacta conventa*, a nawet napominania króla, jeżeli zaistniała taka potrzeba [Ochmann-Staniszevska 2000, 251].

Konstytucja z 1764 r. wprowadziła zmiany pojmowania urzędu prymasa Polski. Akt ten traktował arcybiskupa gnieźnieńskiego jako rzeczywistego wicekróla. Hierarcha miał prawo nie tylko używania baldachimu, ale grożono tym, którzy podważali tę dystynkcję. Feliks Szczęsny Czacki, podczasy koronny, w traktacie pt. *Mysli patriotyczne* przekonywał, że prymas nie tylko powinien być *interrexem*, ale przy królu wicekrólem [Konopczyński 1966, 306-10].

W 1775 r. prymas Polski zasiadał w Radzie Nieustającej [Karaskiewicz 2007, 229-30]. W 1776 r. prymas Polski był prezesem Komisji Edukacji Narodowej [Pietrzak 2011, 78]. Prymas Polski był w precedencji przed królewiczami i księżętami [Lengnich 1836, 233-34].

Innocenty X w konstytucji apostolskiej *Militantis ecclesiae regimini* z 19 grudnia 1644 r.³ nadał kardynałom godność książąt krwi, co miało im zapewnić odpowiednią rangę w precedencji państwowej [Bączkowicz, Baron, i Stawinoga 1957, 446]. W Polsce traktowano godność kardynalską jako obcą i niebezpieczną, bo powodującą spory w precedencji państwowej i podważającą uprawnienia prymasa Polski [Kawecki 2001, 484-85]. Ten

---

³ Innocentius PP. X, *Militantis Ecclesiae regimini* (19.12.1644), [https://la.wikisource.org/wiki/Militantis_Ecclesiae_\(Innocentius_X\)](https://la.wikisource.org/wiki/Militantis_Ecclesiae_(Innocentius_X)) [dostęp: 03.05.2023].

problem został rozstrzygnięty na zjeździe walnym w Piotrkowie 17 czerwca 1451 r. przez króla Kazimierza Jagiellończyka, który wydał przywilej *De praerogativis archiepiscopi gnesnesis et jure coronandi reges*. Postanowienia zawarte w przywileju akceptował zarówno prymas, jak kardynał. W akcie zabezpieczono prawa i przywileje arcybiskupów gnieźnieńskich, natomiast kardynałowi „prerogatywy jego hierarchicznej dostojności” [Korytkowski 1889, 413]. Celem uniknięcia sporów między kardynałem a prymasem wprowadzono zasadę alternatywy udziału w Radzie Królewskiej. Prymas i kardynał mieli przybywać na posiedzenia Rady pojedynczo i to na wezwanie króla oraz kolejno zajmować pierwsze miejsce. Na przyszłość zakazano biskupom, także prymasowi, starać się o kapelusze kardynalski i przyjmować go bez zezwolenia króla i Rady Królewskiej, czyli senatu. Obowiązek chodzenia kardynała i prymasa na sesje alternatywnie i to na wezwanie króla przypomniano jeszcze w Konstytucji z 1718 r. [Tenże 1888b, 228-30, 233-35]. Na ogół kardynałowie i prymasi Polscy unikali sporów o pierwszeństwo, unikając równoczesnego publicznego występowania zwłaszcza na dworze królewskim, Radach Senatu i sejmie. Gdy jednak dochodziło do wspólnej obecności w senacie, pierwszeństwo miał zawsze prymas Polski. Zdarzało się, że niektórzy z kardynałów żądali wprost precedencji przed prymasami [Pietrzak 2011, 82-83].

W XVI w. ustanowiono w Polsce nuncjusza apostolskiego, któremu przysługiwało pierwszeństwo przed wszystkimi posłami zagranicznymi. Stolica Apostolska w instrukcjach dla nuncjuszy w Polsce zwracała im uwagę na wielkie znaczenie prymasów w Królestwie i posiadaną przez nich godność legata urodzonego. Dlatego nakazywano im okazywać szacunek prymasowi, wspierać go w działaniu, a w sprawach protokolarnych postępować bardzo ostrożnie i roztropnie [Wojtyśka 2002, 79]. Nuncjusze przybywający do Polski doznawali ze strony prymasów życzliwego przyjęcia. Witano ich okazale w rezydencjach prymasowskich. Prymas nie ustępował pierwszeństwa ani nuncjuszowi apostolskiemu, ani posłom królów i książąt. Przeważnie jednak prymas i nuncjusz unikali równoczesnego występowania [Lengnich 1836, 239].

Od czasów prymasa Uchańskiego prymasi używali tytułu „pierwszego księcia” Królestwa. Prymas Polski miał przywilej, na wzór legatów apostolskich, używania krzyża osadzonego na długim drzewcu. Prymasi Polski uważali, że posiadane prawo używania krzyża rozciąga się na całe terytorium Królestwa, a potem Rzeczypospolitej. Prawa używania krzyża nie

mieli prymasi nominaci, nabywali je dopiero po otrzymaniu papieskiej bulli zatwierdzającej. Prymasi używali krzyża w obecności nuncjuszy apostoelskich i kardynałów, natomiast nie czynili tego w obecności legata *a latere* [Czacki 1861, 331]. Prymasi używali herbu. Godło na tarczy herbowej było godłem rodowym, natomiast tzw. oznaki, a więc elementy umieszczone wokół tarczy, symbolizowały godność kościelną [Weiss 1993, 729-36].

W połowie XVIII w. prymasi otrzymali także przywilej przywdziewania purpurowych szat oraz używania tytułu eminencji, nawet jeśli nie byli kardynałami. Wzorem monarchów i książąt utrzymywali także liczny dwór, który przebywał tam, gdzie rezydowali. Miał także nadzwyczajne prawo do używania kardynalskiego tytułu eminencji [Korytkowski 1888a, 125]. Jako ciekawostkę należy przypomnieć, że ten zwyczaj zachował się do dnia dzisiejszego. Z przywileju nadanego w 1749 r. przez Benedykta XIV korzystał abp Henryk Muszyński, metropolita gnieźnieński, Prymas Polski.

Konsekwencje rozbiorów uderzyć musiały także w urząd prymasa Polski. W czasie zaborów, po drugim rozbiorze prymas Polski, podobnie jak wszyscy mieszkańcy Wielkopolski stał się obywatelem Prus. Dekretem król pruski Fryderyk Wilhelm, uznając tytuł Prymasa Polski za symbol polskości, w 1795 r. zabronił abp. Ignacemu Krasickiemu używania tytułu prymasa i przyznał w to miejsce tytuł książęcy [Tenże 1888a, 138]. Rząd pruski po kongresie wiedeńskim w latach 1814-1815 otwarcie dążył do zlikwidowania archidiecezji metropolii gnieźnieńskiej. Planowano utworzyć w jej miejsce metropolię we Wrocławiu [Barańska 2008, 63]. Ostatecznie Pius VII w bulli *De salute animarum* z 16 lipca 1821 r.⁴, wyniósł biskupstwo poznańskie do rangi arcybiskupstwa i połączył je unią personalną z archidiecezją gnieźnieńską. Odtąd obie diecezje miały jednego arcybiskupa metropolitę [Hoffmann 1932, 43-44].

Po odzyskaniu niepodległości powstał konflikt precedencji. W 1918 r. odrodzona Polska miała dwóch prymasów: Edmunda Dalbora, arcybiskupa metropolitę gnieźnieńskiego i poznańskiego, prymasa Polski oraz Aleksandra Kakowskiego, arcybiskupa metropolitę warszawskiego, prymasa Królestwa Polskiego [Zieliński 2007, 335-37]. Powstało wówczas pytanie,

---

⁴ Pius PP. VII, *De salute animarum* (16.07.1821), „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten” 12 (1821), s. 113-52; tekst polski w: M. Józefczyk, *Translacja bulli De salute animarum i dokumentów korygujących granice diecezji warmińskiej w 1861 i 1922 roku*, „Studia Elbląskie” 18 (2017), s. 12-27.

przy której ze stolic arcybiskupich dziedzictwo prymasowskie ma pozostać. Ostatecznie decyzję podjęła Stolica Apostolska, Kongregacja dla Nadzwyczajnych Spraw Kościoła dekretem z 5 lutego w 1925 r.⁵ znosząc jurysdykcję prymasowską w Polsce i zachowując tytuł prymasa Polski dla arcybiskupa metropolity gnieźnieńskiego oraz tytuł prymasa Królestwa Polskiego dożywotnio tylko dla Aleksandra Kakowskiego [Fąka 1977, 123-24].

4. Konferencja biskupów

W XVIII w. powoli zaczęły się kształtować spotkania biskupów, które przerodziły się w instytucję konferencji biskupów. Dokładnie momentem przełomowym dla tej instytucji był Sobór Watykański II [Sztafrowski 1984, 22]. Istniejące konferencje biskupów uzyskały status instytucji prawa powszechnego, a biskupi krajów, w których konferencje te jeszcze nie istniały, zostali zobowiązani do ich utworzenia [Dyduch 1998, 63-64].

Pierwsza oficjalna Konferencja biskupów w Polsce odbyła się od 10 do 12 grudnia 1918 r. w Warszawie z udziałem biskupów ze wszystkich zaborów. Zebranie plenarne biskupów w niepodległej ojczyźnie zostało zwołane przez Aleksandra Kakowskiego, arcybiskupa metropolitę warszawskiego, prymasa Królestwa Polskiego. Obradom przewodniczył Achille Ratti, wizytator apostolski. Niestety w tym gremium nieobecny był Edmund Dalbor, arcybiskup metropolita gnieźnieński i poznański, prymas Polski, który ze względów komunikacyjnych między Wielkopolską a Warszawą nie mógł dotrzeć do Warszawy [Hemperek 1977, 51].

Kolejne spotkanie odbyło się od 12 do 14 marca 1919 r. w Warszawie. Zebranie to zostało także zwołane przez A. Kakowskiego i przewodniczył mu A. Ratii. To posiedzenie było szczególnie ważne ze względu na konieczność zajęcia stanowiska wobec spraw kościelnych, które miały być rozpatrywane w sejmie. W trakcie tego spotkania biskupi rozpoczęli prace nad regulaminem zebrań plenarnych [Dyduch 2013, 4].

Trzecie zebranie plenarne zwołał E. Dalbor. Miało miejsce od 26 do 30 sierpnia 1919 r. w Gnieźnie. W tym gremium uchwalono *Regulamin Zjazdów Biskupów Polskich*. Akt ten określał: skład uczestników, przedmiot i procedurę obrad oraz charakter Zjazdu Biskupów Polskich [Manzanares

---

⁵ Treść pisma w tej sprawie: Fąka 1977, 123-24.

1980, 46-47]. Na podstawie *Regulaminu* z 1919 r. oficjalna nazwa spotkań biskupów brzmiała *Zjazd Biskupów Polski* [Krasowski 1992, 33].

Pozycja Konferencji Episkopatu Polski wzrosła po zawarciu Konkordatu z 1925 r.⁶ Dalszy wzrost autorytetu nastąpił w okresie PRL, zarówno w stosunkach wewnątrzkościelnych, jak i w stosunkach z władzami państwowymi, czego przejawem było utworzenie Komisji Wspólnej Episkopatu Polski i Rządu oraz podpisanie między nimi porozumień w 1950 r. i 1956 r. [Miształ 2011, 30-33].

Zajmując się tym tematem należy wymienić postać kard. Stefana Wyszyńskiego, który w latach 1948-1981 był arcybiskupem metropolitą gnieźnieńskim i warszawskim, prymasem Polski oraz przewodniczącym Konferencji Episkopatu Polski. Na mocy *Statutu* z 1969 r.⁷ przewodniczącym konferencji był, z mocy prawa, każdorazowy prymas Polski i zebranie plenarne nie dokonywało jego wyboru [Stępień 2019, 66]. Co więcej ten statut imiennie wymieniał prymasa Tysiąclecia jako przewodniczącego konferencji biskupów. W następnym *Statucie* z 1987 r.⁸ taki zapis już się nie znalazł [Banduła 2022, 19].

Wraz ze śmiercią kard. Wyszyńskiego rozpoczął się okres *sede vacante* na stolicy biskupiej w Gnieźnie i Warszawie. Decyzją Jana Pawła II w dniu 7 lipca 1981 r. nowym arcybiskupem metropolitą warszawskim i gnieźnieńskim został Józef Glemp, biskup warmiński, który jeszcze na mocy *Statutu* z 1969 r. został przewodniczącym Konferencji Episkopatu Polski. Kard. Glemp był ostatnim hierarchą, który łączył funkcję prymasa Polski i przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski [Kindziuk 2019, 206-207].

5. Przewodniczący konferencji biskupów

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.⁹ nie wymienia urzędu prymasa, ale w kan. 452 nakazuje wybrać przewodniczącego konferencji biskupów

⁶ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską z 1925 r. podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r., Dz. U. Nr 72, poz. 501.

⁷ *Statutum Conferentiae Episcoporum Poloniae. Varsaviae* (13.02.1969), „Akta Konferencji Episkopatu Polski”, sygn. II 013100, s. 1-10.

⁸ *Decretum. Sacra Congregatio pro Episcopis. Poloniae de Statutorum Conferentiae Episcoporum recognitione*, (10.10.1987), „Akta Konferencji Episkopatu Polski”, sygn. III 013100.

⁹ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75

[Krukowski 2005a, 322-23]. Co więcej w kan. 438 uregulowano wprost, że oprócz prerogatywy honoru, prymas nie ma już żadnej władzy rządzenia, chyba że w odniesieniu do niektórych z nich stwierdzałoby się co innego na mocy przywileju apostolskiego albo zatwierdzonego zwyczaju [Tenże 2005b, 303-304].

Obowiązujący *Statut Konferencji Episkopatu Polski* z 2009 r.¹⁰ reguluje, że prymas Polski zachowuje honorowe pierwszeństwo wśród biskupów polskich (art. 3), jest członkiem Rady Stałej i obok kardynałów kierujących diecezjami, jest faktycznie jedynym niewybieralnym członkiem tejże Rady (art. 22). *Statut* określa, że przewodniczącego i jego zastępcę wybiera spośród biskupów diecezjalnych zebranie plenarne na okres pięciu lat. Funkcje te można pełnić bez przerwy przez dwie kolejne kadencje (art. 26). Kompetencje przewodniczącego to reprezentowanie Konferencji na zewnątrz (art. 27), zwoływanie Rady Stałej, zwoływanie zebrania plenarnego, zwoływanie Rady biskupów diecezjalnych, przewodniczenie obradom podczas tychże zebrań. Przewodniczący zaprasza, wyjątkowo i w szczególnych przypadkach, na zebranie Konferencji inne osoby, po wysłuchaniu Prezydium, przesyła sprawozdania i dokumenty z zebrań plenarnych oraz Rady biskupów diecezjalnych do Stolicy Apostolskiej za pośrednictwem Nuncjatury Apostolskiej (art. 28). W przypadku prawnej przeszkody przewodniczącego funkcję tę pełni jego zastępca (art. 29).

Obecnie abp Wojciech Polak jest metropolią gnieźnieńskim, prymasem Polski. To jest 90 arcybiskup metropolita gnieźnieński i 57 prymas Polski. Abp Stanisław Gądecki, metropolita poznański, jest przewodniczącym Konferencji Episkopatu Polski, zaś abp Marek Jędraszewski, metropolita krakowski, jest zastępcą przewodniczącego Konferencji Episkopatu Polski.

Jako ciekawostkę można wskazać, że w herbach wymienionych hierarchów prymas Polski ma zachowane 30 chwostów, czyli frędzli ułożonych po połowie i piramidalnie po obu stronach tarczy herbowej, zaś arcybiskupi metropolicy poznański i krakowski mają po 20 chwostów. Liczba 30

(1983), pars II, s. 1-317; tekst polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Pallottinum, Poznań 2022 [dalej: KPK/83].

¹⁰ Konferencja Episkopatu Polski, *Dekret* (25.08.2009), „Akta Konferencji Episkopatu Polski”, sygn. V 02-13-003-023.

chwośców przysługuje kardynałom, a od XIX w. także prymasom, liczba 20 arcybiskupom, zaś liczba 12 biskupom [Kitowicz 1950, 174].

Podsumowanie

W Europie żaden z biskupów przez wieki nie miał podobnych prerogatyw do tych, jakie posiadał prymas Polski. Tytuł ten wiązał się początkowo z prawem do koronacji królewskiej i zwierzchności jurysdykcyjnej w Kościele w Polsce, zarówno nad metropolią gnieźnieńską, jak i w pewnych wymiarach także lwowską. Na początku XVI w. uprawnienia zostały wzbogacone o tytuł i uprawnienia *legata urodzonego* Stolicy Apostolskiej. Prymas Polski miał prawo wizytowania biskupstw oraz zwoływania synodów prowincjalnych, czyli krajowych. Reprezentował cały Kościół w Polsce na zewnątrz, a w precedencji nie ustępował nawet kardynałom. Prymas Polski miał prawo przyjmowania apelacji od sądów kościelnych z całej Rzeczypospolitej. Zastępował króla w czasie jego nieobecności, był najważniejszą osobą po królu, jako senator zajmował pierwsze miejsce po władcy i nie ustępował go nawet nuncjuszom apostolskim. Na sejmie w 1573 r. przyznano prymasom oficjalnie urząd interreksa.

Konsekwencje rozbiorów uderzyć musiały także w urząd prymasa Polski, który był symbolem jedności Kościoła i Polski. Fryderyk Wilhelm, król pruski, zakazał w 1795 r. arcybiskupowi metropolacie gnieźnieńskiemu używać tytułu prymasa Polski i przyznał w to miejsce tytuł książy. Aleksander I, car Rosji, uzyskał dla nowo utworzonej archidiecezji metropolii warszawskiej w 1818 r. tytuł prymasa Królestwa Polskiego. Od tego wydarzenia było prymasów dwóch: prymas Polski i prymas Królestwa Polskiego. Kongregacja dla Nadzwyczajnych Spraw Kościoła dekretem zatwierdziła arcybiskupowi Gniezna tytuł prymasa Polski, a arcybiskupowi metropolacie warszawskiemu dożywotnio tytuł prymasa Królestwa Polskiego. Niniejszy dekret zniósł jednak jurysdykcję prymasowską wobec innych polskich diecezji. Wówczas w Kościele katolickim zaczęły się oddolnie tworzyć konferencje biskupów, które znalazły uregulowanie w KPK/83.

Obecnie prymas Polski jest tytułem honorowym przysługującym arcybiskupom metropolitom gnieźnieńskim. Rola ta jednak, w związku z przemianami w Kościele powszechnym, została radykalnie ograniczona. Z tytułem tym nie wiąże się żadna jurysdykcja wobec innych biskupów i diecezji. Przywilejami wynikającymi z funkcji prymasa są: precedencja

podczas uroczystości liturgicznych, stałe miejsce w Radzie Stałej Konferencji Episkopatu Polski, prawo do noszenia purpury oraz posiadania w herbie 30 chwostów.

PIŚMIENNICTWO

- Abraham, Władysław. 1904. *Powstanie organizacji Kościoła łacińskiego na Rusi*. T. 1. Lwów: Nakładem Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej. Kraków: W drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Banduła, Paweł. 2022. „Ewolucja regulacji prawnej w statutach Konferencji Episkopatu Polski.” W *Kodeks Prawa Kanonicznego w badaniach młodych naukowców*. T. 5, red. Mirosław Sitarz, i Agnieszka Romanko, 13-30. Lublin: Stowarzyszenie Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Barańska, Anna. 2008. *Między Warszawą, Petersburgiem i Rzymem. Kościół a państwo w dobie Królestwa Polskiego*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Bączkowicz, Franciszek, Józef Baron, i Władysław Stawinoga. 1957. *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*. T. 1. Opole: Wydawnictwo Diecezjalne św. Krzyża w Opolu.
- Bużeński, Stanisław. 1860. *Żywoty arcybiskupów gnieźnieńskich*. T. 3. Wilno: Nakładem Księgarni Rubena Rafałowicza.
- Czacki, Tadeusz. 1861. *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 r. wydany*. T. 1. Kraków: Druk. „Czasu”.
- Dyduch, Jan. 1998. „Konferencja Biskupów w świetle motu proprio „Apostolos suos”.” *Prawo Kanoniczne* 41, nr 3-4:59-74.
- Dyduch, Jan. 2013. „Kształt prawny Konferencji Episkopatu Polski.” *Prawo Kanoniczne* 56, nr 2:4-15.
- Dzięgielewski, Jan. 2002. „Prymasi w roli interreksów.” W *Prymasi i prymasostwo w dziejach państwa i narodu polskiego*, red. Wiesław J. Wysocki, 39-50. Warszawa: Pax.
- Fąka, Marian. 1977. „Kwestia prymasostwa w okresie arcybiskupich rządów kardynała Edmunda Dalbora (1915-1926): (ciąg dalszy).” *Prawo Kanoniczne* 20, nr 3-4:109-29.
- Hemperek, Piotr. 1977. „Konferencje Biskupów metropolii warszawskiej 1907-1925.” *Roczniki Teologiczno-Kanoniczne* 24, nr 1-2:24-47.
- Hoffmann, Bogumił. 1932. „Wykonanie bulli „De Salute animarum” w Wielkim Księstwie Poznańskim.” *Roczniki Historyczne* 8, nr 1:22-58.

- Karaskiewicz, Katarzyna. 2007. „Spory o status prymasa na Sejmie Czteroletnim.” *Czasopismo Prawno-Historyczne* 61, nr 2:221-39.
- Kawecki, Roman. 2001. „Z dziejów nominacji kardynalskich w Polsce przedrozbiorowej.” *Nasza Przeszłość* 95:479-89.
- Kindziuk, Milena. 2019. „Kardynał Józef Glemp – ostatni taki prymas.” W *100-lecie Konferencji Episkopatu Polski. Księga jubileuszowa*, red. Artur G. Miziński, 205-49. Kielce: Wydawnictwo Jedność.
- Kitowicz, Jędrzej. 1950. *Opis obyczajów za panowania Augusta III*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Konopczyński, Władysław. 1966. *Polscy pisarze polityczni XVIII w. (do Sejmu Czteroletniego)*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Korytkowski, Jan. 1888a. *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821 czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*. T. 1. Poznań: Druk. Kuryera Poznańskiego.
- Korytkowski, Jan. 1888b. *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821 czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*. T. 2. Poznań: Druk. Kuryera Poznańskiego.
- Korytkowski, Jan. 1889. *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821 czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*. T. 3. Poznań: Druk. Kuryera Poznańskiego.
- Korytkowski, Jan. 1891. *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821 czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*. T. 4. Poznań: Druk. Kuryera Poznańskiego.
- Krasowski, Krzysztof. 1992. *Episkopat katolicki w II Rzeczypospolitej*. Warszawa–Poznań: Redakcja Naukowa.
- Kromer, Marcin. 1977. *Polska czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urzędach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego*. Olsztyn: Pojezierze Olsztyn.
- Krukowski, Józef. 2005a. „Konferencje biskupów.” W *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. T. II/1: *Księga II. Lud Boży. Część I. Wierni chrześcijanie. Część II. Ustrój hierarchiczny Kościoła*, red. Józef Krukowski, 314-32. Poznań: Pallottinum.
- Krukowski, Józef. 2005b. „Metropolici.” W *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. T. II/1: *Księga II. Lud Boży. Część I. Wierni chrześcijanie. Część II. Ustrój hierarchiczny Kościoła*, red. Józef Krukowski, 299-304. Poznań: Pallottinum.
- Kumor, Bolesław. 1983. „Prymas Kościoła katolickiego w Polsce. Znaczenie i rola w dziejach Polski.” *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne* 16:157-69.
- Lengnich, Gottfried. 1836. *Prawo polskie Królestwa Polskiego*. Kraków: Druk. Kwartalnika.

- Manzanares, Julio. 1980. „Las Conferencias Episcopales en tempos de Pio XI.” *Revista Española de Derecho Canonico* 36:46-47.
- Mielczarski, Stanisław. 1993. „Działalność misyjna Wojciecha i Ottona.” *Studia Gdańskie* 9:61-75.
- Misztal, Henryk. 2011. „Stosunki państwo-Kościół w okresie Polski Ludowej.” W *Prawo wyznaniowe*, red. Artur Mezglewski, Henryk Misztal, i Piotr Stanisław, 30-33. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Nowacki, Józef. 1937. „De archiepiscopi gnesnensis dignitate ac praerogativa primatiali.” *Collectanea Theologica* 18, z. 3-4:616-700.
- Ochmann-Staniszevska, Stefania. 2000. „Prymasi polscy za panowania Jana Kazimierza Wazy i Michała Korybuta Wiśniowieckiego.” W *Służcie Panu z weselem. Księga jubileuszowa ku czci kard. Henryka Gulbinowicza z okazji 50-lecia kapłaństwa, 30-lecia biskupstwa, 25-lecia posługi w archidiecezji wrocławskiej i 15-lecia kardynalatu*, red. Ignacy Dec, 239-52. Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny.
- Osuchowska, Marta. 2012. „Pierwsze polskie konkordaty (do czasów rozbiorów).” *Studia Politolgiczne* 23:143-60.
- Pietrzak, Jerzy. 1996. „Nabożeństwo na rozpoczęcie Sejmu XVI-XVIII.” *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 51, nr 1-3:47-53.
- Pietrzak, Jerzy. 2011. „Przywileje i godności Prymasów Polski.” *Studia Prymasowskie UKSW* 5:57-98.
- Płaza, Stanisław. 1969. *Próby reform ustrojowych w czasie pierwszego bezkrólewia (1572-1574)*. Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Przyboś, Adam. 1984. *Michał Korybut Wiśniowiecki 1640-1673*. Kraków-Wrocław: Wydawnictwo Literackie.
- Rożek, Michał. 1977. *Groby królewskie w Krakowie*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Skibiński, Mieczysław. 1913a. *Europa a Polska w dobie wojny o sukcesje austriacką w latach 1740-1745*. T. 1. Kraków: Akademia Umiejętności. Nakładem funduszu nestora Bucewicza. Skład Gł. w Księgarni Sp. Wyd. Polskiej.
- Skibiński, Mieczysław. 1913b. *Europa a Polska w dobie wojny o sukcesje austriacką w latach 1740-1745*. T. 2. Kraków: Akademia Umiejętności. Nakładem funduszu nestora Bucewicza. Skład Gł. w Księgarni Sp. Wyd. Polskiej.
- Skrzetuski, Wincenty. 1782. *Prawo polityczne narodu polskiego*. Warszawa: Drukarnia J. K. Mci i Rzeczyplitey u XX. Scholarum Piarum.
- Stępień, Marek. 2019. „Status prawny i organizacja Konferencji Episkopatu Polski.” W *100-lecie Konferencji Episkopatu Polski. Księga jubileuszowa*, red. Artur G. Miziński, 51-92. Kielce: Wydawnictwo Jedność.

- Sztafrowski, Edward. 1984. *Konferencje biskupie*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej.
- Uruszczak, Waław. 1980. *Sejm walny koronny w latach 1506-1540*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Walewski, Antoni. 1874. *Dzieje bezkrólewia po skonie Jana III*. T. 1. Kraków: Akademia Umiejętności w Krakowie.
- Weiman, Grzegorz. 2016. „Dzieje Kościoła katolickiego na pomorzu zachodnim i północnym do 1945 roku. Zarys problemu.” *Colloquia Theologica Ottoniana* 2:217-38.
- Weiss, Anzelm. 1993. „Heraldyka kościelna.” W *Encyklopedia Katolicka*. T. 6, 729-36. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Wojtyska, Henryk D. 2002. „Prymasostwo-nuncjatura. Dzieje relacji międzyinstytucjonalnych.” W *Prymasi i prymasostwo w dziejach państwa i narodu polskiego*, red. Wiesław J. Wysocki, 79-84. Warszawa: Pax.
- Zieliński, Zygmunt. 2007. *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha.